
ICONOGRAPHIA FLACIANA

Portreti Matije Vlačića (16. i 17. st.) i njihovo značenje

Milan Pelc

Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad - UDK 75.041.5 (497.5) "15/16"

19. listopada 1995

Portreti Matije Vlačića u 16. i 17. stoljeću ne pokazuju samo njegov tjelesni izgled, već načinom oblikovanja (realizmom ili karikiranjem) i tekstualnom opremom portreta posreduju stavove njegovih suvremenika i kasnijih primalaca o Vlačićevoj duhovnoj osobi i o njegovoj ulozi u reformacijskim previranjima nakon Lutherove smrti (1546.) pa do prihvatanja vjerskog obrasca (formula concordiae) zajedničkog većini njemačkih protestantskih zajednica (1577.).

Portreti su pokazatelji njegove popularnosti u širim slojevima, a ta je popularnost za njegova života bila dvojaka: pozitivna i negativna. U 17. stoljeću, nakon okončanja unutarprotestantskih razmirica, Vlačićev se lik dosljedno i dostojno stavlja uz portrete drugih velikana rane reformacije.

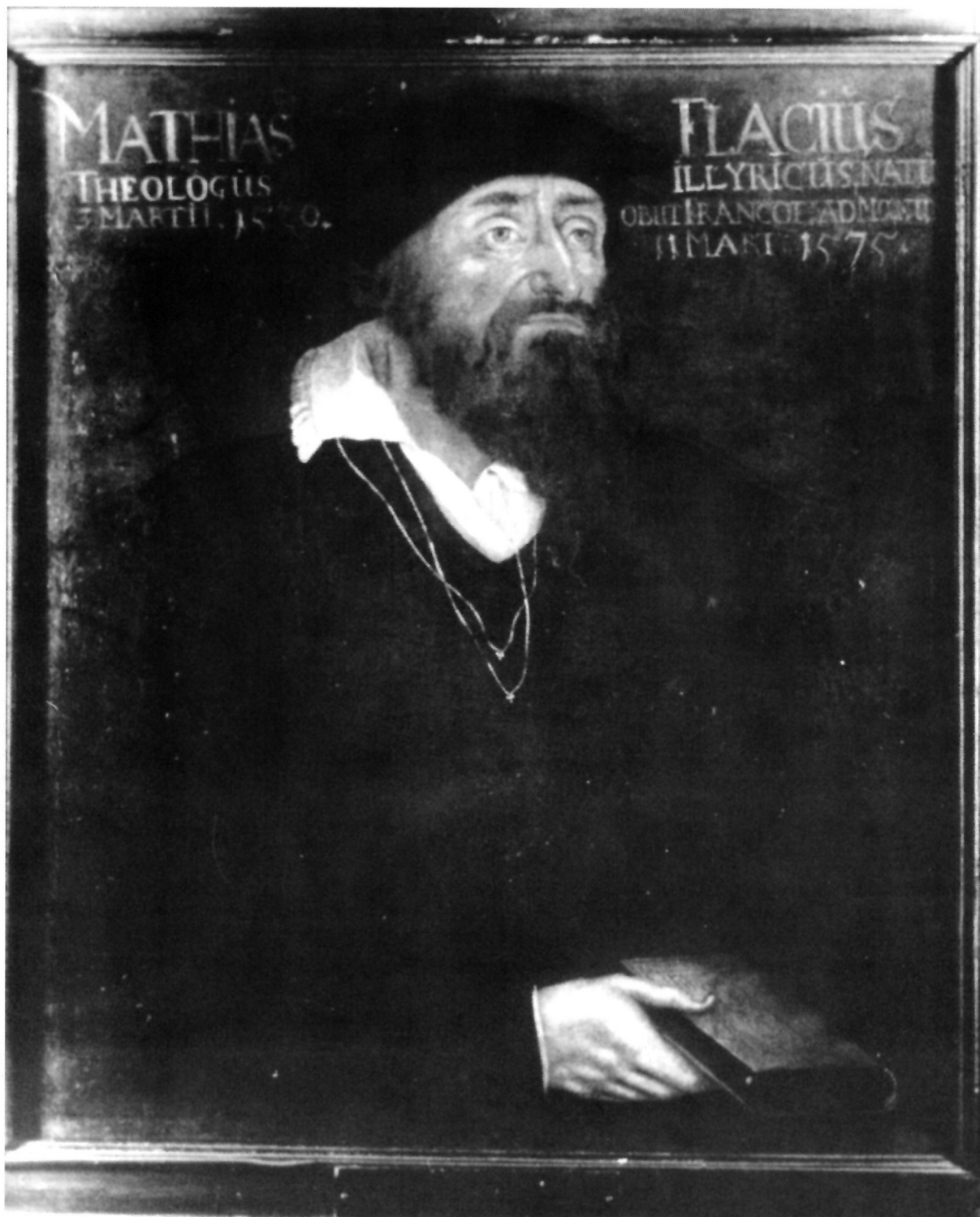
(...)Hunc Albona tulit, Venetis subjecta: Luthero
Proximus is: Similem non feret ora virum.
Maximus ingenio, divinus et impetus illum
Raptabat sacris invigilare bonis.
Oderat incolumem Germania stulta, dolebit
Sublatum Columen postmodo posteritas .
Johannes Fraxineus

Hic jacet Illyricus, telluris inutile pondus.
Qui fecit rabiem, non habeat requiem.
Nepoznati autor (#)

Život i djelovanje Matije Vlačića Ilirika (1520.-1575.), počevši od 16. stoljeća do danas prikazani su u više biografskih zapisa i u nekoliko opsežnih životopisa¹.

(#) Ova dva "epitafa" Matiji Vlačiću nastala u povodu njegove smrti navodi W. KRÜGER, *Catalogus et historiologia mille virorum, gente et mente arte et Marte, genio atque ingenio illustrium*, Erfurt 1616, list 196 i 196b.

¹ Najvažniji Flaciusovi biografi počevši od 16. st.: HELDELIN, G., *Eine Christliche Predigt uber der Leiche des Ehrwürdigen hochgelehrten Herrn M. Matthiae Flacij Illyrici (...)* bez mjesta izdanja (vjer. Frankfurt/M.), posmrtni govor tiskan 1575; ULENBERG, C., *Geschichte der lutherischen Reformatoren*, sv. 2, Mainz 1837 (njemački prijevod latinskog izdanja, Köln 1622), Flaciusov životopis str. 308-373; RITTER, J. B., *M. Matthiae Flacij Illyrici Ehemals berühmtergelährten Theologi in Teutschland Leben und Tod*, Frankfurt, Leipzig 1723 (1. izd.), 1725 (2. izd.); PREGGER, W., *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit*, Erlangen 1859 (Erste Hälfte), 1861 (Zweite Hälfte); MIRKOVIĆ, M., *Flacius*, Zagreb 1938 (1. izd.), Beograd 1957. (2. prošireno izd.), Zagreb 1960. (posljednje, najopsežnije izdanje), Zagreb 1980, izdanje u dva sveska priređeno prema onom iz 1960, s uvođom Josipa Bratulića.

1. Autor nepoznat, oko 1560., ulje na platnu, 80,5x 70 cm; Thüringer Universitäts - und Landesbibliothek Jena.

Neki životopisci, napose Ritter, Preger i Mirković nastojali su uz duhovnu opisati i Vlačićevu tjelesnu pojavu. Pri tome su se služili Flaciusovim portretima, a

o fizičkom izgledu Vlačićevu zaključivali su i s pomoću analogija s njegovim zdravstvenim stanjem, duhovnim raspoloženjem i životnom dobi.

U konstruiranju Vlačićeva tjelesna izgleda Mirković je zacijelo otišao dalje od svih ostalih životopisaca. U prvom izdanju svojega "Flaciusa" on Vlačića na početku njegova djelovanja opisuje kao "malog, širokoplećatog čovjeka, oštih crta lica i nosa kao kraguj", kasnije potkraj života, 1573., on je "bolestan i istrošen", "fizički slomljen", da bi njegovo stanje iz vremena prije smrti opisao riječima: "On je sasvim mršav, bez krvi i leden". U kasnijem, proširenom izdanju Mirkovićeve knjige (1957.), opis Vlačićeva lika još je iscrpniji, a neke njegove karakterne osobine izvedene su na osnovi fiziognomske rekonstrukcije.

Mirković je, kao i drugi životopisci, svoje zaključke o Flaciusovom izgledu i karakteru temeljio na različitim pisanim izvorima a poznao je i tip njegova portreta koji se najčešće reproducira u literaturi. Jednu inačicu toga portreta, što ju je izveo Hendrik Hondius, a objavljena je u Verheidenovoj knjizi o protestantskim teozozima (v. sl. 13) on donosi uz naslovnicu prvog izdanja svojeg "Flaciusa". Mirković je poznao i Vlačićev uljni portret iz Jene (sl. 1), koji ga osobito potiče na smiono zaključivanje o karakternim osobinama velikog teologa. Pri tome jednom spominje da su mu oči plave, drugi put da su smeđe!²

Na taj se portret poziva i Johann Balthasar Ritter, tvrdeći da Vlačić na njemu izgleda "vrlo bodro i dobro, svježe i živahno". Po Ritteru, taj portret, jedini poznati nam njegov portret u tehnici ulja na platnu, nastao je oko 1560. ili 1561., u doba kad je Flacius predavao na Sveučilištu u Jeni. Potom Ritter opisuje Vlačića s drugog portreta, otisnutog na početku Heldelinova posmrtna govora (sl. 9), na kojem je teolog "vrlo lošeg i propalog izgleda, jer prikazan je malo prije smrti, nakon što je preživio mnogo jada i bijede."

² Mirković, 1957, str. 173: "Prema sačuvanim crtežima (podrazumijevaju se vjerojatno grafike, MP) i kazivanju suvremenika, Matija je bio srednjeg rasta, malo pognutih leđa, jakih ramena, kratkog vrata, mršav, upalag lica i očiju, izbočenih ličnih kostiju, velikog, malo poput kljuna povijenog nosa, visoka misaona čela, brkat i bradat, smeđe kose i brade, koje su, jedna i druga, rano posijedile. Brada mu je bila rijetka, malo kovrčava, brkovi tanki. Njegove oči bile su plave i mirne, oči čovjeka duboko ponorena u sebe, s pogledom koji je kudikamo više umirivao nego njegova brza, otsječna riječ, koja je ponekad imala tvrd naglasak završne odluke, a ponekad zvučala mekano kao pitanje, kao da traži provjeravanje, odgovor, izlaz iz sumnje, suglasnost."

Flacius je sam dao nacrt za svoj životopis u dva spisa: Apologia M.FI. III. ad Scholam Vitenbergensem in Adiaphorum causa (1549) i Narratio actionum et certaminum, pisana 1568. za Gradsko vijeće u Strassburgu. Kao dodatak Flaciusovom životopisu objavio ih je A. TWESTEN, Matthias Flacius Illyricus, Berlin 1844. Mirkovićev opis Vlačića u izd. 1957 donosi i Bratulić u svojem predgovoru iz 1980, str. 12. Vlačićev uljni portret iz Jene MIRKOVIĆ evidentira također u radu "Rukopisna ostavština Matije Vlačića Ilirika i arhivski izvori o njegovoj djelatnosti", u: Ljetopis JAZU knj. 63, Zagreb 1959, str. 294: "Velika Vlačićeva slika 1m x 1m visi na zidu u dvorani za časopise u Sveučilišnoj biblioteci. Vlačić je u punoj snazi, rumen u licu, plav, smeđih očiju, smeđe brade, svijetlosmeđih brkova, zdrava izgleda, u profesorskom talaru i bijeloj košulji otvorena vrata."

³ O toj problematici v. opširno kod GIESECKE, M., Der Buchdruck in der frühen Neuzeit, Frankfurt/M. 1994, napose str. 349 i d.

⁴ M. ADAM, Vitae Germanorum Theologorum, qui superiori seculo ecclesiam Christi voce scriptisque propagarunt congestae, Heidelberg 1620, str. 472. O širokoj rasprostranjenosti ilustriranih letaka v. SCHILLING, M., Die Bildpublizistik der frühen Neuzeit, Tübingen 1990, napose str. 266. i d.

Ovi navodi iz jednoga davnog i jednoga razmjerno modernog životopisa Matije Vlačića upućuju na temeljno značenje novovjekovnog portreta, kao primarnog izvora informacija o tjelesnom, a uvelike i o duhovnome stanju prikazane osobe. Podudaranje likovnih informacija s podacima iz drugih primarnih izvora omogućuje razmjerno sigurno zaključivanje o autentičnu izgledu povijesne osobe koja je (za razliku od ljudi u srednjem vijeku) živjela u doba kad težnja za egzaktom obaviješću počinje prožimati sve razine informacijskih sustava³. No, interpretacije portreta kakva je Mirkovićeve, (ili ona Dorotheje Kusch istoga uljnog portreta iz Jene, (v. bilj. 9) često su projekcije neikoničkih spoznaja o prikazanoj osobi, spoznaja koje nadilaze informacijski potencijal portreta kao slike. Takve interpretacije nerijetko zalaze u područje neegzaktne nadgradnje slikovne poruke, degradirajući i one elemente opisa koji imaju objektivnu vrijednost.

S druge strane, a to nas u ovome kontekstu najviše zanima, portret je nosilac dodatnih značenja povezanih sa širom društvenom zbiljom razdoblja u kojem nastaje. To napose vrijedi za grafičke portretne listove koji (osim toga što prikazuju tjelesni izgled osobe) posreduju i stajališta suvremenika ili kasnijih primalaca spram portretirane osobe, a u još širem smislu informiraju o duhovnom, političkom, vjerskom itd. opredjeljenju povijesnog razdoblja ili lokalne sredine u kojima se portret pojavljuje.

Nadalje, zahvaljujući sredstvima tiskovnoga priopćavanja (npr. letak, brošura, ilustrirana knjiga itd.) stvoreni su uvjeti za nastanak društvenog fenomena "popularnosti", što obuhvaća i one povijesne osobe koje nisu stajale na samome vrhu društvene hijerarhije, osobe koje na povijesna zbivanja nisu utjecale s razine političke ili vjerske moći, nego na razini znanja, umjetnosti ili neke druge vještine. Mnoge se od njih uživale neprijepornu pozitivnu popularnost, no popularnost ljudi koji su pronosili nove ideje redovito je imala i negativno, ambivalentno ili promjenljivo obilježje. Upravo takva bila je popularnost Matije Vlačića Ilirika u 16. i 17. stoljeću.

Iz tih dvaju stoljeća sačuvao se niz Vlačićevih portreta, a gotovo svi nastali su u Njemačkoj. Svi koje poznajemo, osim onog iz Jene, što ga prvi spominje Ritter, jesu grafike, ilustrirani letci, slike namijenjeni širem krugu primalaca. Vlačićeva tjelesna pojava zanimala je mnoge njegove suvremenike koji su pratili njegovo djelovanje, a zanimala je dakako i one koji su o njemu pisali i čitali u kasnijim stoljećima, jer kako piše M. Adam 1620.: "Non fuit hic Germanus fatu sed incolatu: nec uno nomine Germanis plus satis notus."⁴

Doista, Flacius je u godinama nakon takozvanog "interima" (kompromisnoga vjerskog sporazuma između katoličke i protestantske strane u Njemačkoj, nametnutog protestantima u Augsburgu 15. svibnja 1548.) od skromnog profesora grčkog i hebrejskog jezika u Witten-

bergu, postao jedna od najpoznatijih ličnosti reformacije. To je i ostao sve do smrti. Vlačić je bio žestoki protivnik interima, kojim je protestantska strana trebala prihvatiti cijeli niz prije odbačenih crkvenih običaja. U njihovu ponovnom nametanju protestantima Vlačić je vidio opasnost od posvemašnje rekatolizacije, na što on, kao gorljiv i iskren pobornik Lutherova učenja, nipošto nije htio pristati. Zbog interima Vlačić je dospio u sukob s "pomirljivom" reformatorskom strujom u Wittenbergu, na čijem je čelu stajao sam Philipp Melancthon⁵.

Vlačić je 1549. morao napustiti Wittenberg i povući se u Magdeburg, odakle je, nakon dvije godine lutanja, vodio žestoku borbu protiv pristaša interima. Tijekom te borbe prometnuo se u izvanredno plodnog publicista, što je ostao i poslije, kad se borio za svoje teološke postavke, pobijajući nauk sektaša koji su se među protestantskim teolozima pojavili nakon Lutherove smrti⁶.

Njegovo oštro pero bilo je neprestano u pokretu. Njegovo ime postalo je sinonim iskrena i nepokolebiva borca za nepatvorenost Lutherova naslijeđa. U svojem životopisu Flaciusa Ritter prenosi predaju (priznajući da nije mogao pronaći pisani izvor) prema kojoj je Vlačić u nekih protestantskih velikaša u doba grozničave magdeburške djelatnosti i rada na Centurijama bio toliko poštovan da su njegov lik i njegovo ime urezivali na svoje puške i topove. Doista, Vlačićeva napadačka oštrina u borbi protiv papista i protiv zastranjivača u redovima protestanata mogla se usporediti s ubojitošću i razornom snagom vatrenog oružja.

U razdoblju najjačih kontroverzi unutar protestantskog tabora 1548. - 1560. između Flaciusa i pristaša škole u Wittenbergu izmijenjene su mnoge oštre riječi, osude, pa i uvrede. Vlačića je bolno pogodila jedna latinska paskvila iz 1556. u kojoj ga je Melancthon sofisticirano prikazao u liku magarca koji svojom galamom rastjeruje gigante⁷.

Da se nije štedjelo na teškim riječima i pogrđama svjedoči još jedna podrugljiva pjesma, nastala 1557., kad su se u mjestu Koswigu u blizini Wittenberga susreli poslanici Flaciusove i Melancthonove strane pokušavajući se pomiriti. Tada je Hans Hucuff, student iz Wittenberga, podijelio paskvilu u kojoj Vlačića i njegove obasiplje najpogrđnijim izrazima⁸.

Ovi primjeri javnog odobravanja i javnog podrugivanja Flaciusu usporedni su s komunikacijskim postupcima pri kojima su njegovi grafički portreti opremljeni tekstualnim sadržajem čiji je zadatak stvaranje pozitivnog odnosno negativnog suda javnosti o njegovoj reformatorskoj ulozi. Tako se na Vlačićevim portretima očituju sukobi i polemike među reformacijskim teolozima nakon Lutherove smrti. Istodobno oni oblikuju raspoloženje protestantske, a i katoličke javnosti prema Vlačiću i njegovim idejama u nekoliko najvažnijih faza njegova djelovanja, te nakon njegove smrti.

Vlačić je u proljeće 1557. na poziv saske vladarske kuće otišao iz Magdeburga na novoosnovano Sveučilište u Jeni, gdje je postao profesorom teologije i superintendentom Saske Crkve. Nakon Melancthonove smrti (1560.) sporovi s Wittenbergom uglavnom su prestali, no Flacius se u Jeni zapleo u teološku svađu o istočnome grijehu. Ta svađa pružila je povod postupku koji se u tadanjim njemačkim protestantskim pokrajinama nipošto nije tolerirao: Flacius je iskazao otvorenu neposlušnost svojemu svjetovnom poglavaru. Naime saski vojvoda zabranio je svim teolozima u svojoj pokrajini tiskanje bilo kakva spisa kako u njegovim gradovima, tako i izvan granica pokrajine, bez njegova izričita odobrenja. Flacius se tome otvoreno suprotstavio, uskraćujući vojvodi pravo da ograničava slobodu izražavanja i da odlučuje o vjerskim pitanjima, za što su, po njegovu uvjerenju, bili nadležni teolozi, a ne svjetovni moćnici. Takav neposluš vojvoda nije trpio. U prosincu 1561. Flacius je otpušten sa svojih dužnosti, a u siječnju 1562. bježi iz Jene u Regensburg. No otada svagdje ga progone vojvodini tekliči koji od lokalnih vlasti traže njegovo izručenje ili izgon. I oni koji bi mu rado pružili gostoprimstvo, zbog obzira prema knezu to nisu mogli. Njegov nauk o istočnome grijehu, složno odbačen od većine uglednih teologa, pružao je izliku za njegovo odstranjivanje. Tako je Vlačić u kratkome vremenu od uglednog profesora i crkvenog upravitelja postao progongjeni teolog - sektaš.

U tih nekoliko godina boravka u Jeni nastao je njegov prvi nam poznati portret, koji se danas nalazi u tamošnjoj Sveučilišnoj knjižnici (sl. 1)⁹.

Autor tog portreta nije poznat, što vrijedi i za većinu drugih portreta profesora s Jenskog sveučilišta iz tog doba. Natpis na slici, kojim je zabilježeno ime prikazana, te datum njegova rođenja s godinom i mjestom smrti unesen je, kao i na nizu drugih portreta, naknadno, dakle, nakon 1575. Ritter, pozivajući se na Claramundijevu "Historie der Kirchen-Scribenten"¹⁰ prenosi zanimljivu anegdodu o tom portretu: nakon 1572. zbog teološke postavke o istočnome grijehu Vlačića više "nisu priznavali učiteljem Luteranske crkve, pa je njegova slika izdvojena iz skupine slika drugih teologa i stavljena zasebno." Tek nakon 1720., dakle u doba kad Ritter

⁵ V. o tome DEUTSCH, V., Sukob flacionista i filipista i njegovo značenje za protestantizam. Znanstveni skup posvećen Miji Mirkoviću. Pula-Rijeka-Zagreb, 1971.

⁶ O Vlačiću publicistu v. disertaciju Ch. HASSLINGER, Die religiöse Propaganda des Matthias Flacius Illyricus und seiner Epigonen. Ein Beitrag zur Flugschriftenliteratur der Reformationszeit, Wien 1970.

⁷ Naslov paskvile glasi: Gigantes clamore asini dissipati; otisnuta u CORPUS REFORMATOUM, (izd. C.G. Bretschneider), Halle 1842, sv. 10, stupac 631. Na paskvilu se osvrće PREGGER, 2. dio, str. 12 i dalje. Prema Pregerovom opisu bila je otisnuta uz dvorez na kojem je prikazan magarac kojega drugi magarci krune prljavom krunom!? Opravdavajući se zbog toga, u pismu Vlačiću od 5. rujna 1556. Melancthon piše: "Quod de versiculis scribis, qui editi sunt, me nolente sunt editi, et tu interpretationes atroces fingis." Cit. prema CORPUS REFORMATOUM, (izd. C.G. Bretschneider), sv. 7, Halle 1841, stupac 859.

piše svoju knjigu, slika je ponovo vraćena među portrete jenskih teologa, čime je Flaciusu "naknadno iskazana počast što ju je zaslužio". Taj portret, piše D. Kusch, vjerno odražava individualni temperament prikazanoga. On posreduje "dojam fanatične ustrajnosti kojom je nekadašnji Lutherov učenik usmjeravao svoje napade na Melanchthona..." Takav opis portreta očigledno je plod projekcije Vlačićeve životne situacije na njegov izgled. Jer na ovom portretu Flacius ne djeluje nimalo fanatično. Njegove usne, koje na ovoj slici nisu pokrivene brkovima (kao što je slučaj kod većine grafičkih portreta), imaju blag, premda pomalo gorak izraz, oči su bistre, široke i živahne. Lice je koščato, ali ne previše mršavo, nos snažan, plosnat, s "hedonističkim" zadebljanjem na vrhu, Mirković ga opisuje kao "kragujski". No taj nos, koji na većini kasnijih grafičkih varijacija nastalih prema ovom portretu djeluje prijeteće i agresivno ovdje, oblikovan bojom, čvrsto prijanja uz inkarnat lica, te se gotovo i ne osjeća njegova predimenzioniranost, a kamoli napadna sličnost kljunu grabljive ptice. Očne duplje nisu onako upale, kao što se vidi na kasnijim grafičkim portretima, obrve su gotovo ravne, a ne lučno nadvijene. Svi ti fiziognomski elementi govore protiv fanatičnosti, a u prilog sabranosti i otvorenosti duha. Široko rastvoreni, meko povijeni ovratnik bijele košulje s dvjema uzicama koje padaju na prsa, sugerira opuštenost, osobinu koja se ne uklapa u obrazac strogog Flaciusova karaktera, stvorenog u prikazima većine životopisaca. Šaka desne ruke koja drži knjigu prikazana je u nespretnome skraćanju, tako da se previše ističe nadlanica, koja bi morala biti kraća. No, napose po izgledu palca može se zaključiti da je Vlačić imao dugačke i vitke prste. Svi ovi elementi Vlačićeva izgleda uvelike su izmijenjeni na kasnijim grafičkim replikama ovog izvornog portreta i na kopija-

ma tih replika. Tek zahvaljujući njima dobili smo sliku o Flaciusu kao osobi šturoj, isposničkoj, strogoj, pa čak i fanatičnog lika. Ovaj Vlačićev portret ostao je, čini se, široj javnosti nepoznat tijekom idućih deset godina njegova života.

Umjesto njega, kao zburadi eho Flaciusova velikog neuspjeha u Jeni, na popularnost u Njemačkoj utjecao je letak s njegovim drvoreznim portretom tiskan u Wittenbergu 1562. (u 42. godini njegova života, kako stoji u naslovu lista), (sl. 2). Sam naslov odmah odaje narav i svrhu ovakvoga portretiranja: "Istinski portret Matije Vlačića Ilirika, izroda svih žaba koje su kreketele protiv prehvaljene škole u Wittenbergu (...)"

Popratni tekst u njemačkom stihu nadovezuje se na one paskvile koje su već prije smišljane u Wittenbergu na račun Vlačića i njegovih pristaša. I ovdje se izričito spominju dvojica njegovih kolega, Nicolaus Gallus (ovdje nazvan "veselim pijetlom") i Tilemann Heshusius, neko vrijeme Flaciusov pristaša, poslije protivnik. Svu trojcu autor stiha označava kao žabe što izlaze iz usta apokaliptične nemani. To su tašti ljudi, skloni svađi i razmiricama. Oni su napali wittenberšku školu koju je Luther proglasio svojom nasljednicom, a one koji pišu protiv nje unaprijed osudio kao "bakhante" i "magarce". Flacius je, piše autor pri kraju svoje paskvile, "na ilirski način" pljuvao sav otrov i nečistoću (UnFLAT, igra riječima s FLATius) što ih je imao u svom tijelu protiv Witenberžana, ali ga je stigla pravedna kazna: sad gotovo mora napustiti Njemačku, a škola u Wittenbergu postoji i dalje.

Portret Flaciusa na ovom letku ima pomalo karikaturne crte: čovjek od 42 godine prikazan je kao gologlavi proćelavi starac s posprdnim izrazom usana, istaknutim nosom i snažnim borama na čelu i obrazima. Sama gologlavost daje liku nedostojanstven i podsmješljiv izgled.

⁸ Naslov je paskvile: Ad Legatos Illyrici, a počinje riječima: Qui huc venistis legati/ Illyrici permerdati./ Ab illo concaccati (...) Cijela paskvila objavljena je u CORPUS REFORMATORUM, (Izd. C.G. Bretschneider), Halle 1842, sv. 9, stupac 51, 52.

⁹ O njemu v. KUSCH, D., Die Rektoren-und Professorenbildnisse des 16. Jahrhunderts in der Friedrich-Schiller-Universität Jena, u: Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena 1957, Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1, str. 9-32.

¹⁰ Ritter, v. bilj. 1, str. 239-240. Claramundijevo djelo nisam uspio pronaći.

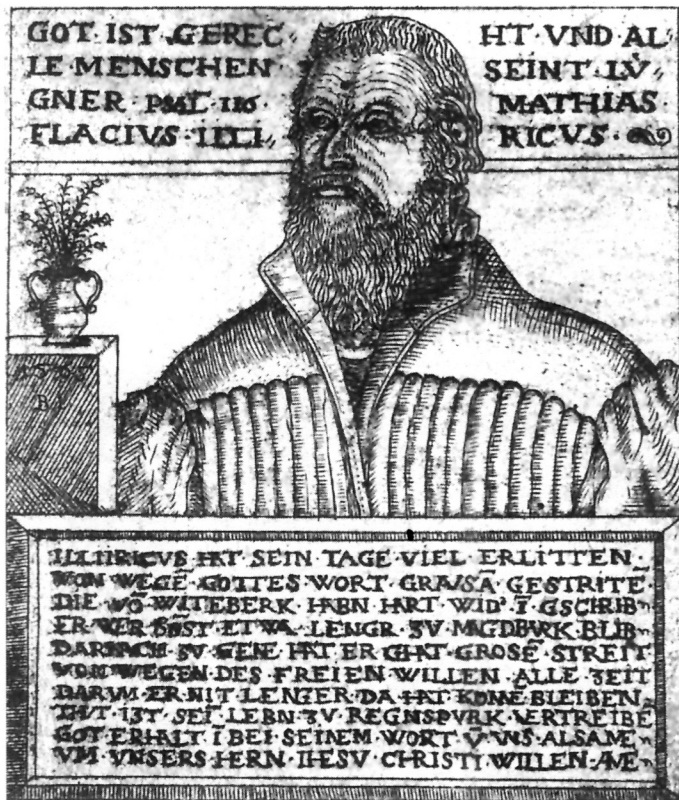

2. Autor nepoznat, 1562., letak s drvoreznim portretom M.V.I 130x129 mm (portret) i njemačkim tekstom. Naslov: *Warhaffte Contrafactur Matthie Flacij Illyrici / Des auszbundes aller Frösch / die wider die Hochlöbliche Schul zu Wittenberg gekökt haben / seines alters im 42*; Germanisches Nationalmuseum Nürnberg.

Na Vlačićev lik s ovoga podrugljivog letka ili nekog sličnog predloška oslanja se njegov portret što ga je 1565. priredio grafičar iz Nürnberga Balthasar Jenichen (sl.3)11. Jenichen je, međutim, Vlačića i slikom i riječju prikazao u izrazito pozitivnu svjetlu. Njegovu su liku vraćeni ozbiljnost, dostojanstvo i snaga. Svi fiziognomski elementi koji liku s podrugljivog lista daju neurotičan izgled, ovdje su ublaženi. Istaknuta su široka prsa, glava je snažno uspravljena, crta stisnutih usana mekana, nos smanjen, pogled čvrst i upravljen u daljinu. Jenichenovi bakropisni portreti oponašaju predloške u grubim crtama, no nedostatna sličnost s izvornim izgledom prikazanih osoba nadomještena je popratnim komentarom, koji ocrta "duhovni" lik prikazanoga. U njemu piše da je Vlačić mnogo pretrpio zbog Božje riječi, za koju se borio svom snagom. Osobito su oštro protiv njega pisali

Witenberžani. Dulje vrijeme živio je u Magdeburgu, zatim je boravio u Jeni, gdje je upao u veliku raspru oko slobodne volje, tako da tamo nije mogao ostati. Pošao je u Regensburg, gdje neka ga Bog održi u službi svoje riječi (...)

¹¹ O njemu v. ANDRESEN, A., *Der deutsche peintre-graveur*, sv. 2, Leipzig 1874, str. 118 i d., Flaciusov portret iz 1565. zabilježen je pod brojem 39. No, riječ je o 2. stanju ploče s izmijenjenim sadržajem teksta na donjoj margini. Jenichen je djelovao kao grafičar u Nürnbergu u posljednjoj trećini 16. stoljeća. Izveo je više od 35 portreta znamenitih teologa reformacije prema obrascu sličnom Flaciusovu portretu: lik prikazanog s popratnim tekstom na bakropisnoj ploči manjeg formata. Te su se ploče sačuvala, a neke su prepravljene u 17. stoljeću. Za njegove portrete v. također HOLSTEIN's *German Engravings, Etchings and Woodcuts*, sv. 15B (izd. T. Falk) 1986, br. 187-223. Jedna bakropisna replika slabije kvalitete anonimnog autora prema ovom Jenichenovu portretu čuva se u Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes, Paris, br. D 141542.

3. Balthasar Jenichen, 1565., bakropis 87 x 72 mm; Germanisches Nationalmuseum Nürnberg.

Prema wittenberškom letku, ili nekomu vrlo sličnom predlošku, nastao je i jedan Flaciusov drvorezni portret malog formata otisnut uz njegovu biografiju u tada veoma popularnoj zbirci životopisa "heroja njemačke nacije", što ju je 1565./1566. objavio Heinrich Pantaleon u Baselu (sl.4)¹². Pantaleon (1522.-1595.), i sam protivnik interima, iznimno je cijenio Flaciusa, te ga je, unatoč tome što porijeklom nije Nijemac, uvrstio u svoju knjigu

12. Pantaleonova knjiga izišla je u tri dijela na latinskom 1565/66, a potom također u tri dijela na njemačkom 1567-1570 pod naslovom "Das Erste - dritte - theil Teutscher Nation Heldenbuch (...)", te u još nekoliko njemačkih izdanja. O Pantaleonu i njegovim djelima v. H. BUSCHER, Heinrich Pantaleon und sein Heldenbuch, Basel 1946. Prema Buscheru autor portreta bio je grafičar Heinrich Vogtherr (str. 134). Vlačić je prikazan u istoj odjeći kao na wittenberškom drvorezu (usp. nabrani ovratnik). Ovdje nosi kapu što znatno mijenja izgled njegova lica, prikazanog u poluprofilu.

13. O njemu i njegovim polemičnim protureformacijskim spisima, stihovima i slikama v. HAUFFEN, A., Zu den Reimdichtungen des Johannes Nas, u: Zeitschrift für deutsche Philologie, 36/1904, str. 154-172 i 445-472.

4. Heinrich Vogtherr (?), vjer. 1565., drvorez 55 x 42. Otisnut u knjizi: Heinrich Pantaleon, Prosographia Heroum atque illustrium virorum totius Germaniae (...), Basel 1565, 1566. Universitätsbibliothek Tübingen.

kao velikana koji je uvelike pridonio njemačkom reformacijskom pokretu. Pri opremanju svojih životopisa portretima Pantaleon nije pazio na njihovu autentičnost, čak ni na njihovo poklapanje s osobom uz čiji su životopis otisnuti. Mnogi su portreti izmišljeni, neki se ponavljaju uz dvije ili više osoba. Tako je i Vlačićev portret upotrijebljen još jednom uz životopis Petra Sennera, konzula iz Ravensburga.

Vlačićev gologlavi lik prikazan u profilu, nacrtan zacijelo prema Jenichenovu ili wittenberškom predlošku, vidi se potom i na dva pogrdna prikaza kojima je katolička strana drastično izvrgnula ruglu sektašenje u protestantskom taboru nakon Lutherove smrti. Oba su prikaza bila namijenjena najširim slojevima primalaca i zacijelo su snažno utjecala na stvaranje mišljenja što ga je katolička javnost tada imala o Vlačiću. Na oba je tema "seciranje Luthera", idejni autor obaju prikaza bio je Johannes Nas (1534.-1590.) jedan od najplodnijih i najpopularnijih pisaca protureformacije u Njemačkoj¹³.

Sihe wie das ellend Lutherthumb/ durch seine aigne verfechter/ gemartert/ Anatomiert/
gemetzget/ zerhackt/ zerschnitten/ gefotten/ gebraten/ vnd letztlich ganz auffgefressen wirdt.

Offenbarung der straff vnd aufgang Lutherischer schwermerey/ in Keymen gestelt durch S. J. N.

Ich gieng newlich auffß Gewßinauß
Wolt samle fleisch vß hauß zu hauß
Der weg mich trüg hin in die Pfaltz
Da wol gerathen war das Schmalz/
Das almöfen bat ich durch Gott
Da lieff mich an ein grosse roet/
Wie schreyen vnd manlichem rufen

Die ha cken/ stechen/ segen/ reysen
Kauffen/ sauffen/ küssen/ beyssen/
Sieden/ biaten/ fressen/ spilen
Ein yeder nach sein aignen willen/
Duumb wann du yetz ein stuch wilst haben
Der aye sindstu die Saffnades Enaben/
Safft bekommen vnd zu dem

Delirans Glack thät die hnden schmecken
Nöche in beyem topff/ sonst aufwecke/
Gallus der schillet/ sanne man
Das best erregt auffeim küß daruon/
Darmit er sich erlaben will/
Vnd forchin bleiben in der still/
2

5. Monogramist T K (T R ?), oko 1568., letak s drvoreznim portretom M.V.I., 179 x 201 (bez ukrasnih okvira), njemački tekst, autor Johann Nas. Naslov: Sihe wie das ellend Lutherthumb (...); Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

Prvi od dvaju prikaza Lutherova anatomskog seciranja pojavio se prije 1568. na letku s opširnim njemačkim komentarom (sl. 5). Gotovo istodobno slijedilo je, čini se, izdanje s latinskim stihovima ("Anatomia Lutheri") što ih je, nadahnut Nasovim tumačenjem, priredio Jacob Wittel (Vitus Jacobaeus), profesor govorničtva u Ingolstadt¹⁴.

Drugi prikaz objavljen je kao ilustracija u Nasovoj knjizi "Quarta Centuria", (Ingolstadt, 1568.), te još jednom, s opširnim tumačenjem, u "Quinta centuria" 1570. (sl. 6). Parodirajući, naime, ozbiljne Vlačićeve "Centurije" što su od 1559. počele izlaziti u Magdeburgu, Nas

je svoje polemične i podrugljive napade na protestante počeo objavljivati u svescima što ih je također naslovio "Centuriae".

Obje slike imale su prikazom i komentarom stranog komadanja Lutherova tijela obezvrijediti njegov nauk, a istodobno prikazati protestantske vode kao čopor međusobno zavađenih krvnika, složnih samo u trganju leša svojeg učitelja i proždiranju njegova mesa. Sami protestanti pružili su svojim svadama oko interima i oko važnih teoloških pitanja povod ovakavoj zloradoj interpretaciji. Luthera mesarski "seciraju" najveći zastupnici reformacije: Sarcner, Spangenberg, Andrea, Melancthon,

Calvin, Zwingli, Aurifaber, Viret, a u pozadu se u kuhinji vide i drugi. U prednjem planu pak na oba prikaza, a napose na drvorezu iz Nasove "četvrte centurije", vide se Nicolaus Gallus i Matija Vlačić. Jedino njih dvojica ne sudjeluju u mrcvarenju svojeg učitelja, jedino su njih dvojica (u Nasovoj i Wittellovoj interpretaciji) Lutherovi pravi sljedbenici. No, njihova odanost Lutheru izvrgnuta je ruglu najvećom perverznošću: Gallus, naime, u naručju drži pijetla, svoju simboličku životinju, koji s jastuka jede Lutherov izmet, a drugi, Flacius, ljubi Luthera u stražnjicu¹⁵.

Na tim prikazima polemični ton interkonfesionalnih rasprava i napadaja spušta se do razine najvulgarnije uvrede. No u publicistici onog doba takav oblik komuniciranja nije bio rijetkost, a jedan od njegovih najvećih majstora bio je sam Luther. Pa i Flacius je znao posegnuti za takvim drastičnim načinom omalovažavanja i vrijeđanja protivnika¹⁶.

U prikazu reformatora okupljenih oko grotesknog seciranja Luthera autor drvoreza služio se grafičkim portretnim predlošcima koji su već bili u optjecaju. Portretna sličnost u to se vrijeme na takvim grafičkim prikazima podrazumijeva, ona je najvažniji element jezika karikaturista. Apsurdna radnja dobiva svoj puni kritički smisao tek zahvaljujući sudjelovanju "stvarnih", a ne izmišljenih likova. Njihovo je poniženje potpuno tek tada kad ih gledaoci "prepoznaju".

Sljedeći kronološku nit pojave Vlačićevih portreta, dolazimo do godina njegovih najvećih nevolja. Kamo

god bi dolazio stizale su ga optužbe saskog kneza koji je tražio njegov izgon. Zbog svojega nepomirljivog stajališta o istočnome grijehu omrznuo je i mnogim teolozima, napose onima koji su nastojali uspostaviti formulu concordiae, to jest zajednički doktrinarni obrazac koji bi ujedinio sve protestante u Njemačkoj. U nauci o istočnom grijehu i slobodnoj volji Vlačić je tvrdio da je čovjekova srž (supstantia) pokvarena te da je čovjekova narav izvorno zla. Većina protestantskih teologa u Njemačkoj držala je pak da Bog istočnim grijehom nije dopustio kvarenje dobre srži u čovjeku već samo djelomično, akcidentalno, kvarenje njegove naravi. Čovjek, doduše, nema slobodnu volju, ali njegova srž ipak nije pokvarena, jer bi to značilo da je davao nadvladao izvornu, dobru, od Boga stvorenu čovjekovu bit, zapravo da bi davao, kao "stvoritelj" zle biti bio jednak Bogu. To je polazište maniheizma, koje je većina evangeličkih teologa odbacivala¹⁷.

6. Autor nepoznat, "Anatomija Luthera", drvorez, 116 x 72 mm.. Ilustracija u knjizi Johannes Nas, "Quarta Centuria (...)", Ingolstadt 1568. i "Quinta Centuria (...)", Ingolstadt 1570.; Universitätsbibliothek Tübingen.

¹⁴ Oba lista reproducirana su u STRAUSS, W. L., The German Single-Leaf Woodcut 1550-1600, New York 1975, str. 1184 (lat.) i 1185 (njem). Njem. verzija reproducirana je i opisana u HARMS, W./ SCHILLING, M., Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, sv. II, Tübingen 1980, br. 16, lat. verzija u RATTAY, B. / HARMS, W., Illustrierte Flugblätter aus den Jahrhunderten der Reformation und der Glaubenskämpfe, Coburg 1983, br. 30. Ni jedan od tih dvaju listova nije izvorno datiran. Strauss i Harms smatraju da je list s Wittelovim latinskim tekstom stariji, nastao 1567., a list s Nasovim tekstom da je nastao oko 1568. U komentaru "anatomije" u svojoj "Petoj centuriji" (1570) Nas piše o "pred nekoliko godina objavljenim slikama Lutherove anatomije popraćenim latinskim i njemačkim stihovima". Dakle oba su lista vjerojatno objavljena oko ili prije godine 1568., a služili su kao predložak ilustraciji iste teme objavljenoj prvi put u "četvrtoj centuriji" (1568).

¹⁵ Wittel njegov postupak opisuje riječima: Illyricus olim Cuculus nutrit as in antris/ Ille ut flagrantem cordis testetur amorem/ Oscula stercoribus libat, natibusque pudendis: / Ultima quandoquidem fuit haec fortuna laborum. /

U njemačkom izdanju pak Nas mu se podruguje slijedećim riječima: Delirans Flack thut Hinden schmecken / Möcht in bey kopff sonst aufwecken.

¹⁶ Na naslovnici njegova spisa "Erklärung der schändlichen Sünde derjenigen, die durch das Concilium, Interim und Adiaford von Christo zu Antichrist fallen (...)", Magdeburg 1550. otisnut je drvorez na kojem je prikazan papa kako jaše na krmači, držeći u ruci izmet.

¹⁷ Vidi o tome A. BILOKAPIĆ, Die Erbsünde in der Lehre des Matthias Flacius Illyricus, u: Matthias Flacius Illyricus - Leben und Werk (izd. J. Matešić), München 1993., str. 43-52.

7. Tobias Stimmer, 1571, letak s drvoreznim portretom M.V.I. i ukrasnim okvirom 255 x 220 mm (sam portretni oval oko 145 x 110 mm), (na ovom primjerku odrezan je donji dio s njemačkim tekstom Hansa Fischardta). Naslov: *Ware Bildnüs des Ehrwürdigen Herrn Mathie Flacij Illyrici / diener des Worts Gottes*; *Staatliche graphische Sammlung München*.

Unatoč svim priznanjima njegovih teološko-povijesnih djela i borbe protiv interima, oznaka manihejca pratila je Vlačića, koji je ustrajno branio svoje uvjerenje do kraja života. Tu oznaku nalazimo i na trima Flaciusovim portretima, objavljenima nakon njegove smrti.

No prije njih pojavila su se dva grafička lista nastala 1571. godine (sl. 7 i 8). Jedan je drvorez Tobiasa Stimmera, izdan u Strassburgu, drugi je bakropis već spomenutog Balthasara Jenichena izdan vjerojatno u Nürnbergu. Oba ta lista u prikazu Vlačićeva lika oslanjaju se na portret iz Jene, izveden desetljeće prije (sl.1). Stoga je Flaciusov izgled na oba lista vrlo sličan. Nije poznato jesu li te grafike nastale neovisno jedna o drugoj ili je jedna služila drugoj kao predložak.

Autor drvoreznog portreta tiskanog u Strassburgu kod Bernhardta Jobina, ugledni grafičar Tobias Stimmer, zacijelo je poznavao Vlačića koji u to vrijeme (od prosinca 1567. do proljeća 1573.) također boravi u Strassburgu¹⁸.

No unatoč tome on njegov portret ne izrađuje ad vivum, već prema nekom posredničkom predlošku izrađenom prema portretu iz Jene. Taj predložak, vjerojatno crtež, ili čak kopiju onog portreta, možda je Stimmeru na raspolaganje stavio sam Vlačić. Bili kako bilo, sličnosti su u pojedinostima toliko velike da je izravna povezanost jednog i drugog portreta nedvojbeno. Izdavač je Stimmerov portret opremio raskošnim manirističkim drvoreznim okvirom, koji je otiskivao i uz portrete nekih drugih znamenitih osoba. Okvir i alegorijske figure Minerve i Apolona, nisu, dakle ni u kakvoj posebnoj vezi s Vlačićem.

Stihovi uz prvo, njemačko, izdanje ovog letka potječu iz pera borbenog evangeličkog publicista Hansa Fischarta, koji je među ostalim žestoko polemizirao (služeći se također drastičnim slikovnim poredbama) protiv katolika Johannesasa Nasa¹⁹.

Fischart je Vlačića visoko cijenio. Njegovi su stihovi puni hvale Flaciusovoj ustrajnosti u obrani istine i prave vjere²⁰. On ustaje u zaštitu progonjenog teologa koji je zbog vjere morao pobjeći iz vlastite domovine, da bi, zbog svoje pravovjernosti, trpio prognanstvo i u Njemačkoj, zemlji kojoj, ne štedeći se nimalo, služi svojim poučavanjem i spisima. Ovaj letak popularnog i posvuda čitanog Fischarta širokom krugu primalaca posreduje duhovnu sliku Vlačića kao iskrenog i samozatajnog evangeličkog teologa. Njegova tjelesna slika pak posreduje lik asketskog i zamišljenog pisca i učitelja. Ta slika Matije Vlačića mnogo je puta oponašana u grafici, napose u ilustriranim zbirkama životopisa znamenitih muževa 16., 17., i 18. stoljeća. Stalnim ponavljanjem ona je stekla autoritet najveće prepoznatljivosti te se do našeg doba potvrdila kao glavni nosilac Vlačićeve ikonografije.

Bakropis Balthasara Jenichena (sl. 8) prikazuje Vlačićev lik prema istomu predlošku, ali s obrnutim stranama, što bi moglo značiti da je možda izveden prema Stimmerovu drvorezu. Razlike su neznatne (crtač je ovdje Vlačića prikazao bez gotovo obveznog atributa - knjige). Njemački tekst na donjoj margini portreta također je izričito naklonjen Flaciusu. Usredotočen je na Vlačićevu vjernost Lutherovim stajalištima u odsudnom pitanju interima, koji je obznanio tko je uistinu "dobar evangelik".

Nakon Vlačićeve smrti (11. ožujka 1575. u Frankfurtu) objavljen je posmrtni govor njegova prijatelja i frankfurtskog pastora Gaspara Heldelina, a na poledini naslovne stranice otisnut je Vlačićev drvorezni portret, izveden prema Stimmerovu predlošku (sl. 9). Na njemu je Vlačić tanak i mršav s gorkim, gotovo plačnim grčem na usnama. Vjerojatno smijemo pretpostaviti, pridružujući se Ritteru, da je nepoznati autor tog drvoreza korigirao lik na Stimmerovu portretu u skladu s lošim zdravstvenim stanjem prikazanoga.

8. Balthasar Jenichen, 1571., bakropis 82 x 70mm. Statilische graphische Sammlung München.

Ware Bildnüs des Ehrwürdigen Herrn Matthiae Flacii Illyrici Diener des Worts Gottes.

Joha. 15. So euch die Welt hasset / so wisset das sie mich vor euch gehasset hat. Weret jr von der Welt / so hette die Welt das ire lieb. Dieweil jr aber nicht von der Welt seid / sondern ich hab euch von der Welt erworbet / darumb hasset euch die Welt / etc.

9. Autor nepoznat, vjerojatno 1575., drvorez 107 x 78. Oti-snut na poledini naslovne stranice Gaspar Heldelin, Eine Christliche predigt uber der Leiche des Ehrwürdigen hochgelehrten Herrn M. Matthiae Flacii Illyrici ..., s.l., s.n.t., 1575. Universitätsbibliothek Tübingen.

U Wittenbergu, gdje još uvijek nije zaboravljena svađa s flacijanistima oko interima, objavljen je nakon Vlačićeve smrti još jednom stari njegov portret s drvoreza iz 1562., ali ovoga puta otisnut na letku s novom tekstualnom opremom, i to na latinskom i njemačkom jeziku (sl. 10). Za predstavljanje Flaciusa kao teologa napose je važan latinski dvostih ispod portreta:

18. Poznate su dvije verzije tog letka s likom Matije Vlačića. Prva, objavljena 1571. s njemačkim naslovom Ware Bildnüs des Ehrwürdigen Herrn Mathie Flaccii Illyrici, diener des Worts Gottes i stihovima Hansa Fischarta, te druga objavljena nakon Vlačićeve smrti 1577., s latinskim naslovom Effigies brevisque notatio vitae reverendi viri D.M. Matthiae Flacii Illyrici i kratkim životopisom na donjoj margini, anonimnog autora. Tekst prve verzije donosi ENGLERT, A., Zu Fischarts Bilderreimen, u: Zeitschrift für deutsche Philologie 36/1904, str. 390, 391. Druga verzija reproducirana je u: STRAUSS, A., German Single-Leaf Woodcuts, 1550-1600, New York, 1976 br. 1015.

19. O polemičnoj publicistici Fischarta i Nasa v. K. SCHOTTENLOHER, Flugblatt und Zeitung, Berlin 1922, str. 218 i d.

20. Među ostalim on piše: Welcher, wiewohl er dreissig Jar / Umb wahre lehr mit grosser gfahr/ Vom Vaterland verfolget würt./ Hat jhn doch Gott wolaussgeführt/ Und jn eim frembden Land verwart/ In Teütschland, da er sich nicht spart/ Und dient demselb, wie offenbar, / Mit Lehr und schreiben trewlich gar, (...)

Scire meum vis dogma? Homo totus culpa scelusque; Quid blateras? Utrum sic Manichaeus ero?

Tu se, dakle, Vlačić izravno obraća promatraču upoznavajući ga sa svojom "dogmom" o čovjekovoj potpunoj prožetosti grijehom i opaćinom, te u istom dahu samog sebe optužuje za manihejstvo. Njemački tekst spominje i Vlačićevu borbu protiv interima, te protiv slobodne volje. Sa stajališta Evangeličke Crkve to zalaganje nije u cijelosti negativno. No, njegov negativni vid ističe pretposljednji redak: Erbsünd gefelt mir was wesentlich sey, to jest, Vlačić prenaglašava važnost istočnoga grijeha. Tako "osmrtnica" iz Wittenberga, mjesta u kojem je Vlačić postao Lutherov učenik i, po nekima, njegova velika uzdanica, ističe Vlačićeve loše osobine: svadljivost i njegovu "zabludu" kada je riječ o istočnome grijehu.

10. Autor nepoznat, vjerojatno 1575., letak s drvoreznim portretom M.V.I., 130 x 125 (portret). Naslov: Matthias Flacius Illyricus theologus. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg.

11. Autor iz kruga Tobiasa Stimmera, vjerojatno 1587., drvorez 150 x 80. Otisnut u knjizi Nikolaus Reusner, *Icones sive imagines vivae, literis cl. virorum (...)*, Basel 1589. (2. lat. izdanje). Universitätsbibliothek Tübingen.

Na dvama slijedećim portretima koji su se pojavili kao knjižne ilustracije u 16. stoljeću Vlačić je predstavljen likom prema Stimmerovu obrascu iz 1571., no tekstualni komentar ispod portreta u jednome slučaju doslovno prepisuje, a u drugom se oslanja na sadržaj wittenberške "osmrtnice".

Autor prvog od tih dvaju portreta (sl.11) potjecao je iz kruga Tobiasa Stimmera. Portret je uvršten u knjigu o znamenitim muževima, što ju je objavio ugledni pravnik Nikolaus Reusner. Knjiga je tiskana u Strassburgu kod Bernharda Jobina u dva latinska (1587. i 1589.), te jednome njemačkom izdanju (1587.) s gotovo posve

istim nizovima drvoreznih portreta²¹. Dvostih kojim se želi istaknuti najvažnija duhovna osobina portretiranog lika od riječi do riječi ponavlja onaj s wittenberške osmrtnice iz 1562.

Slično se ponavlja na posljednjemu značajnijemu Vlačićevu portretu iz 16. stoljeća, otisnutom također u zbirci životopisa znamenitih muževa iz 1598., čiji je pisac Jean Jacques Boissard (sl. 12). Autor bakropisnog portreta njegov je rođak Robert Boissard, čiji se monogram vidi desno od Vlačićeve glave²². Kao i likovi većine drugih znamenitih muževa u toj knjizi, Vlačićev je lik postavljen između plohe stola i ukrasne arkade na čijem

154

XXXVIII.

MAT.

12. Robert Boissard, vjerojatno 1598., bakropis 139 x 105 mm. Otisnut u knjizi Jean Jacques Boissard, III. Pars iconum virorum illustrium, Frankfurt/Main 1598. Österreichische Nationalbibliothek Wien.

MATHIAS FLACIUS ILLYRICVS.

Germanos vivens inter tum plurima scribens
 Extrusus nobis Illyriam ILLYRICVS.
 Ipse novas veteresque excussit Bibliothecas,
 Proderet ut mores, impie Papa, tuos.

Cum gratia

13. Hendrick Hondius, vjerojatno 1602., bakrorez 130 x 120 (slika). Otisnut u knjizi Jacobus Verheiden, Protestantium aliquot theologorum, qui Rom. Antichristum praecipue oppugnaverunt effigies (...), Amsterdam 1602. Universitätsbibliothek Tübingen.

je luku upisano Vlačičevo ime. Na stolu su knjiga i pero s posudicom za tintu, simboli Vlačičeve spisateljske djelatnosti, pored njih ucrtana je pločica s podacima o rođenju i smrti.

Na donjoj margini upisan je distih:

Quod scelus et totus sis culpa diserte Matthia:
 Incusare alios desine culpa tua est.

²¹ O knjizi i njezinu autoru v. opširan opis LEMMER, M., u facsimile izdanju Reusnerova djela iz 1587, Leipzig 1973, str. 431-449, te u ANDRESEN, A., Der deutsche Peintre-Graveur, Leipzig 1874, sv. 3, str. 67 i d.

²² Portret se nalazi i u drugom, proširenom, izdanju Boissardovih životopisa i portreta, priredenom pod naslovom: Bibliotheca chalcographica illustrium virtute atque eruditione in tota Europa clarissimorum virorum (...), Frankfurt 1650.

Teolog je, dakle, predstavljen kao svadljivac koji ne prestaje optuživati druge, a istodobno se aludira i na njegovo mišljenje o iskvarenosti čovjekove biti. U obradi slikovnoga predloška (Stimmerova ili Reusnerova drvoreza) postignut je vrhunac u mizantropskoj deformaciji izvornog Vlačičevog portreta nastalog u Jeni oko 1560.

Preokret u prikazu Vlačičeva duhovnog raspoloženja, koje se odražava na tjelesni izgled, nastaje početkom 17. stoljeća. Obilježava ga bakrorez Hendrika Hondiusa uvršten u zbirku životopisa i portreta znamenitih protestantskih teologa izdanu 1602. u Den Haagu, čiji je autor Jacobus Verheiden (sl. 13). Na njemu je Flaciusov lik također prikazan prema predlošku T. Stimmera, no Hondius je u obradi predloška postigao sasvim drukčiji izraz portretirane osobe. Prikazao je Flaciusovo poprsje bez donjeg dijela s rukama, ali je zato pojačao njegovu tjelesnost,

14. Nepoznati autor, između 1620. i 1650., letak s grupnim portretom velikana reformacije, 395 x 528 mm (cijeli list). Flacius označen slovom M. Naslov: 'tLicht is op den kandelaer gestelt. Kunstsammlung der Veste Coburg.

prikazavši ga krupnim i snažnim. Lice gotovo bez bora, izbjegnuto je dojam koščate mršavosti. Usne su jasno oblikovane i pravilne, nos manje šiljat i ravniji, oči jasnije, brada crtački uredno stilizirana. Neugledni lik sa Stimmerova portreta pretvoren je u sliku samopouzdanog i dostojanstvenog muškarca gotovo klasične statuarosti.

Ovakav Vlačićev lik popraćen je četverostihom u kojem Verheiden ističe njegove zasluge u protestantskoj borbi protiv papinstva. Verheidenova popularizacija Flaciusa (pojačana opširnim životopisom s popisom Vlačićevih najvažnijih spisa) uklapa se u nov odnos Evageličke Crkve prema velikanima reformacije: unutrašnje su borbe prevladane i zanemarene, teološka zastranjenja nisu više ni od kakve važnosti za uspostavljenu i učvršćenu crkvenu organizaciju. Važna je samo borba protiv zajedničkog neprijatelja: pape i Rimske Crkve.

U istom duhu i sa sličnom porukom zamišljen je bakroreznih letak (sl. 14) objavljen u Nizozemskoj sredinom 17. stoljeća, na kojem su oko zajedničkog stola okupljeni glavni predstavnici reformacije i predreformacije (npr. Wickliff, Hus i Jeronim iz Praga)²³. Letak potječe iz kalvinističkog miljea, no unatoč tome na njemu je prikazan i Vlačić, teolog kojeg je primjerice kalvinist Theodor Beza (također prikazan na letku) žestoko kritizirao. Kompozicija tog letka oponaša uvriježeni obrazac nizozemskih grupnih portreta. No zajednica prikazanih ovdje nije realistički povezana ujedinjujućom radnjom u istom vremenu, već je zamišljena kao skup predstavnika protestantizma simbolički okupljenih oko svijeće na stolu, koju puhanjem nastoje ugasi njihovi protivnici: papa, đavao, kardinal i redovnik. No svjetlo svijeće oko kojeg su se okupili evangelički teolozi postojano je i ne da se ugasi.

Vlačić je prikazan uz desni rub slike, njegova ruka počiva na leđima Johna Wickliffa. Lice mu je oblikovano prema Hondiusovu predlošku ili nekoj njegovoj kopiji. Stilizacija ovdje ide u smjeru baroknog omekšavanja fiziognomske tvrdoće Hondiusova portreta. Tekst upisan na donjoj margini, koji se odnosi na njega navodi podatke o rođenju i smrti, zemlju podrijetla (Slavonia!) te hvali njegovo nastojanje za pobjedu svjetla.

Proces ublažavanja fiziognomske strogosti doseže vrhunac na posljednjem značajnom Flaciusovom grafičkom portretu, onom što je otisnut uz naslovnu stranicu njegove knjige "Clavis Scripturae sacrae", Jena 1674. (sl. 15). Autor portreta bio je Nicolaus Häubelin, grafičar iz Leipziga²⁴.

Čini se kao da Häubelin ponovno posize za davnim jenskim predloškom iz 1560., za onim Vlačićevim portretom koji ga prikazuje s najviše dostojanstva, energije i ljudske topline. Takva je i Häubelinova grafička prerada, jedino što na njoj Flacius djeluje nešto stariji i umorniji. No, u skladu s baroknim ukusom i pijetističkom duhovnošću koja vlada potkraj 17. stoljeća Vlačićevo lice gotovo je sasvim okrenuto promatraču, te mu se izravno obraća sugestivnim pronicljivim pogledom.

Tim portretom zatvoren je krug koji ocrta recepciju tjelesnog lika i reformacijskog djelovanja Matije Vlačića u razdoblju jednog stoljeća. Vlačić je, što se vidi i po njegovim portretima iz najtežeg razdoblja njegova života (1571.) uživao velik ugled kod mnogih protestanata. Jedino Wittenberg nije mogao progutati gorku pilulu sukoba oko interima, iz kojeg je Vlačić nedvojbeno izišao kao moralni pobjednik. Cinična "wittenberška osmrtnica" iz 1575. utjecala je na dva značajna Vlačićeva portreta (u Reusnerovoj i u Boissardovoj knjizi) na kojima se uz njegovu osobu veže ljaga manihejstva, koju

su ti portreti posredovali širem krugu čitalaca. Ipak Flaciusov lik s karikaturnog drvoreza nastalog u Wittenbergu nikad nije postao prototipom "službenog" i uvriježenog portreta Matije Vlačića. To mjesto zauzeo je niz portreta nastalih prema slici iz Jene.

Ubrzo potom, kad unutrašnja sukobljavanja u Evangeličkoj Crkvi u Njemačkoj uglavnom prestaju, Vlačićevu popularnost sve više određuje njegova postojana borba za reformaciju (Verheiden i letak s reformatorima okupljenim oko stola sa svijećom,) te njegova teološka djela, napose "Clavis Scripture sacrae", u kojem svojom metodologijom interpretacije pojmova Svetog pisma stvara temelje modernog, hermeneutičkog pristupa biblijskom tekstu.²⁵

15. Nicolaus Häubelin, vjerojatno. 1674., bakropis i bakrorez 295 x 185 (otisak). Universitätsbibliothek Tübingen.

²³ Letak je reproduciran i kratko opisan u HARMS, W./ RATTAY, B., *Illustrierte Flugblätter aus den Jahrhunderten der Reformation und der Glaubenskämpfe*. Kunstsammlung der Veste Coburg, Coburg 1983, br 11. HIND, A. M., *Engraving in England in the sixteenth and seventeenth centuries*, sv. 1, Cambridge 1952., str. 6 opisuje englesko izdanje tog lista iz, po njemu, ranog 17. stoljeća: petnaest reformatora, među kojima i Flacius, sjede oko stola sa svijećom u koju pušu papa, dva redovnika (a ne kardinal!) i đavao, govoreći: "The candle is lighted we cannot blow out." Adresa izdavača tog lista bila je: Sold by Thomas Jenner at the Exchange. Hind bilježi nadalje i jednu sliku u tehnici ulja s istom temom. Nalazila se u zbirci sira Harryja Verneya u Claydon House, Bucks.

²⁴ Portret je zabilježen i reproduciran u HOLLSTEIN's *German Engravings, Etchings and Woodcuts* (izd. T. Falk), Amsterdam 1983, sv. XIIA, str. 13.

²⁵ O tome usp. ZOVKO, J., *Recepcija Matije Vlačića u filozofskoj hermeneutici*, u: *Filozofska istraživanja* 43/1991, str. 845-858.

Vlačićevi portreti (osim onog iz Jene) pripadaju komunikacijskom području slikovne publicistike 16. i 17. stoljeća. Kao takvi, oni širokoj publici posreduju najvažnije informacije o Flaciusu: o njegovoj tjelesnoj pojavi, potom o njegovim zaslugama i pogreškama na teološkom polju, te o njegovoj borbi za nepatvorenost luteranskog protestantizma. Upoznali smo ih i kao nositelje propagandnih

i polemičnih poruka katoličke ili protestantske strane. Njegovi portreti, slično portretima mnogih drugih znamenitih i spornih ljudi, nisu samo prikazivali njegov tjelesni lik, već su služili i kao sredstvo uzdizanja ili omalovažavanja njegove osobe i njegovih uvjerenja pred razmjerno širokom javnošću.

Milan Pelc

**ICONOGRAPHIA FLACIANA
BILDNISSE DES MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS AUS DEM 16.
UND 17. JAHRHUNDERT UND IHRE BEDEUTUNG**

Matthias Flacius Illyricus genoss zu seiner Lebenszeit die Popularität einer umstrittenen Persönlichkeit: von vielen beliebt und geehrt, von anderen verpönt und gerügt. Seine Bildnisse bringen diese Ambivalenz eindeutig zum Ausdruck: die "Schule von Wittenberg" hat seine Bildnisse wegen Auseinandersetzungen um das Interim als Mittel von Parodie und Kritik benutzt (Abb. 2, 10). Die katholische Seite stellte ihn in der Gesellschaft anderer protestantischer Theologen auf den Flugblättern und auf der Illustration der "Anatomia Lutheri" in der perversesten Handlung dar (Abb. 5, 6). Seine Porträts bei Reusner und Boissard weisen durch die textuellen Beigaben auf den Manicheismus hin, der seiner Erbsündenlehre anhaften sollte. Balthasar Jenichen, Heinrich Pantaleon, Hans Fischard und Gaspar Heldelin (Abb. 3, 4, 7, 8, 9) andererseits begleiten seine Bildnisse mit positiven Beischriften und Kommentaren, die ihn als einen Vorkämpfer der Reformation auszeichnen. Diese positive Einstellung der evangelischen Seite gegenüber Flacius wird auf den Bildnissen aus dem 17. Jahrhundert noch verstärkt (Abb. 13-15).

Der Hauptprototyp für die meisten bekannten Porträts von Flacius war sein Ölbildnis gemalt in Jena um 1560 (Abb.1). Der zweite Prototyp war sein Holzschnittbildnis auf dem wittenberger Flugblatt aus dem Jahre 1562 (Abb. 2).